

Чепульченко Т.О.

*к.ю.н., доцент**факультету соціології і права**Національний технічний університет України „КПІ”*

В статье рассматриваются некоторые вопросы прав и свобод человека в мусульманском праве. Автор приходит к выводу, что мусульманская правовая доктрина, стараясь создать свое узкорелигиозное отношение к правам и свободам человека, пытается предоставить ему универсального значения, а также принципы шариата во многом не отвечают признанным международно мировым стандартам по правам человека.

This article looks at the issues of human freedoms in muslim law. Author comes to conclusion, that muslim law doctrine, by trying to create its own narrow religions relation to human rights and freedoms, is giving a universal understanding of this issues.

В статті розглянуті деякі питання прав і свобод людини. Автор приходиться до висновку, що мусульманська правова доктрина, намагаючись створити своє вузько релігійне ставлення до прав і свобод людини, намагається надати йому універсального значення, а також принципи шариату багато в чому не відповідають визнаним міжнародно-світовим стандартам з прав людини.

Ключові слова: іслам, мусульманське право, шариат.

Нині у світі активно відбуваються процеси втілення демократичних цінностей до більшості ісламських країн, зокрема, визнання ними ряду загальновизнаних світовою спільнотою прав людини. Хоча це й не позбавлене певних труднощів та перешкод, на які звертається серйозна увага як юристів-практиків, політиків, так і науковців.

Проблема прав людини в ісламі посідає значне місце в юридичній літературі. Так, дослідженням проблем мусульманського права присвячені праці таких відомих науковців, як Х. Бехруз, Р. Давид, Н. Жданов, А. Массе, М. Марченко, Н. Оніщенко, А. Саїдов, Л. Сюкияйнен, В. Чиркін та ін. Не зважаючи на гідний рівень приділеної уваги даній проблемі, усе ж суспільні трансформаційні процеси, що відбуваються у світі на сучасному етапі, посилюють актуальність та важливість питання прав людини в ісламі, особливо з огляду на існуючі дискримінаційні елементи щодо жінок та чисельні порушення прав людини в мусульманських країнах. Саме зазначені аспекти автор і має на меті розкрити в даній статті.

Мусульманське право (найчастіше його називають терміном «шариат») – це складова частина соціально-релігійного світогляду – ісламу (араб.- «покірність»), виникло в VI – X ст. в епоху становлення феодального суспільства в Арабському халіфаті на Аравійському півострові. Створення цього вчення пов'язане з іменем Магомета (571 – 632 рр.) – вихідця із неможливої сім'ї, який виступив проти племінного багатобожжя (яке на той час не сприяло єдності арабських племен) та оголосив себе пророком єдиного бога – Аллаха.

Невід'ємною частиною ісламу є шариат, що походить від арабського слова «шари'а», яке означає «шлях праведного життя». Це сукупність норм мусульманського права, релігійних та обрядових настанов і правил, що покликані регламентувати не лише поведінку мусульманин в усіх сферах суспільного та особистого життя, а й їх думки та почуття. При цьому практично всі нормативні приписи походять від ідеї обов'язків людини перед Аллахом, а не з ідеї прав, свобод і гідності людини.

Так, шариат містить чотири групи приписів; 1) норми, які фіксують релігійну догматику ісламу, це те, у що зобов'язаний вірити мусульманин; 2) норми, які закріплюють основи мусульманської моралі та етики; 3) норми, які регламентують відносини віруючих з Аллахом (порядок виконання основних релігійних обов'язків); 4) правила поведінки між мусульманами та немусульманами.

Ісламська концепція права базується, по-перше, на постулатах ісламу як релігії; по-друге, іслам – це система норм, що регулюють спосіб життя мусульманина в усіх його аспектах, у тому числі й правових. У зв'язку із цим в ісламі не проводиться чіткого розмежування між правом, з одного боку, та релігією й мораллю – з іншого.

У теорії мусульманського права вважається, що прийняття ісламу робить усіх людей рівними не залежно від їх соціального походження, кольору шкіри чи мови. Мова, зокрема, йде про рівність усіх перед законом та судом .

На думку авторитетних мусульманських вчених, шариат покликаний слугувати інтересам людини та задовольняти її світські потреби, одні з яких є життєво необхідними, інші полегшують її існування, а треті можна вважати надмірними. У той час вважалось, що будь-яка мусульманська норма направлена на підтримку і захист однієї з п'яти цінностей шариату – релігії, життя, розуму, продовження роду та власності. Неважко помітити, що лише перша з вказаних цінностей безпосередньо виражає божественну природу шариату, а інші переважно підкреслюють його світську спрямованість.

Взаємозв'язок духовного та «земного» прослідковується також у класифікації всіх захищуваних шариатом інтересів та прав на ті, які належать Аллаху або окремим людям, або ж одночасно як Аллаху, так і індивідам. Шариат висуває суворі вимоги щодо виконання мусульманами релігійних

обов'язків та дотримання культових заборон, однак стосовно світських справ займає дещо іншу позицію. Тут норми шаріату не спрямовані на надмірне обтяження людини жорсткими обмеженнями.

Такий підхід, що надає людині досить широку свободу вибору, яка закріплюється відомою мусульмансько-правовою аксіомою, відповідно до якої вихідною оцінкою дій, слів та речей є дозвіл, якщо інше не передбачено Кораном і Суною. Однак, демонструючи турботу про індивідуальне право, шаріат наглядає за тим, щоб воно не використовувалося на шкоду інтересам інших та суспільному благу. Намагання запобігти спричиненню шкоди є одним з вихідних засад шаріату і тісно пов'язане з ідеєю справедливості, що чітко сформульовано в Корані: «А коли говорите, то будьте справедливими» (6:153–152). Принцип справедливості, в свою чергу, лежить в основі рівності, яка також має місце в Корані і Суні.

Мусульманські теоретики виділяють такі основи «ісламської справедливості», як абсолютна рівність усіх правовірних, свобода совісті та взаємна відповідальність суспільства й індивіда. Слід зауважити, що принцип рівності фактично не поширюється на немусульманське населення, яке було позбавлене багатьох основних громадських та політичних прав.

У теорії мусульманського права вважається, що прийняття ісламу робить усіх людей рівними незалежно від їх соціального походження, кольору шкіри чи мови. Мова, зокрема, йде про рівність усіх перед законом та судом.

Критерієм, покладеним в основу визначення природи єдиних для усіх прав і свобод, є воля Аллаха, виражена в шаріаті, яка не піддається впливу суб'єктивних інтересів і бажань.

Права людини в мусульманському праві обумовлені передусім обов'язками відносно самого себе, общини (умми), суспільства, держави і Аллаха. Хоча це не дає підстав заперечувати власне існування прав та можливостей в ісламі.

Так, значна увага в мусульманському праві приділяється правовому статусу особи, якому в Корані присвячено 70 віршів. Вихідною передумовою для ісламської теорії основних прав людини слугує тлумачення відомого вірша 74-ї сури Корану, де говориться, що мусульманин має право вимагати від держави поваги до своїх основних прав. Одночасно вважається, що права і свободи, які зафіксовані в сучасних конституціях мусульманських держав, перебувають у повній відповідності з мусульманськими принципами і повинні дотримуватися державою. Ці права, однак, не розглядаються як абсолютні. Держава зобов'язана при їх реалізації виходити передусім із загальних інтересів віруючих.

Вирішальним для усього ісламського світу стало опублікування Ісламською радою 19 вересня 1981 р. в Парижі Загальної ісламської декларації прав людини. Ця декларація була прийнята на міжнародній конференції, присвяченій пророку Магомету, яка відбулася в Лондоні з 12 по 15 квітня 1980 р.

Як зазначав генеральний секретар ради Салем Аззам, «Загальна ісламська декларація прав людини засновується на Корані і Суні і розроблена видатними мусульманськими ерудитами та юристами, а також представниками ісламських рухів та течій думки».

У преамбулі ісламської декларації прав людини підкреслюється, що «Аллах дав людству через свої одкровення в Священному Корані і Суні Його Святого Пророка Магомета міцну юридичну та моральну основу, яка дозволяє створювати та регулювати інститути та людські відносини; в силу їх Божественних джерел і освячення ці права не можуть бути ні обмежені, ні скасовані, ні порушені владою, асамблеями чи іншими інститутами, так само як неможливо від них відректися чи відмовитися».

Також зазначається, що мусульмани вірять у свій обов'язок установити такий ісламський порядок:

- 1) де всі людські істоти будуть рівними і ніхто не буде мати привілеїв чи піддаватися дискримінації через належність до своїх раси, кольору шкіри, статі, а також залежно від свого походження і мови;
- 2) де всі людські істоти народжуються вільними;
- 3) де рабство і каторжна праця заборонені;
- 4) де створені умови для збереження, захисту і шанування інституту сім'ї як основи суспільства;
- 5) де правителі та підлеглі однаково відповідають перед Законом і рівні перед ним;
- 6) де підкоряються лише тим наказам, які відповідають Закону;
- 7) де будь-яка земна влада розглядається як священна і дана на час, приписаний Законом, і повинна здійснюватися відповідно до нього та встановлених ним пріоритетів;
- 8) де всі економічні ресурси розглядаються як Божественні благовоління, що надані людству, якими всі можуть користуватися відповідно до правил та цінностей, викладених у Корані та Суні;
- 9) де всі суспільні справи вирішуються та ведуться, а адміністративна влада здійснюється після наради (шура) з віруючими, які уповноважені брати участь у прийнятті рішення, яке не суперечить Закону та суспільному благу;
- 10) де кожний виконує свої обов'язки відповідно до своїх здібностей і згідно цьому несе відповідальність за свої вчинки;
- 11) де кожний може бути впевненим у тому, що у разі порушення його прав будуть вжиті заходи, передбачені Законом;

12) де ніхто не може бути позбавлений прав, гарантованих йому Законом, крім як у відповідності з даним Законом і у тій мірі, в якій дозволено Законом;

13) де кожний має право розпочинати юридичні дії проти будь-кого, хто вчинив злочин проти суспільства в цілому або проти одного з його членів;

14) де буде докладено усіх зусиль задля того, щоб:

а) звільнити людство від будь-якої експлуатації, несправедливості та пригноблення;

б) гарантувати кожному безпеку, гідність та свободу в умовах, методами і в межах, встановлених Законом .

В ісламській декларації відображаються основні права людини, які вважаються приписаними ісламом. Це право на життя; право на свободу в усіх її формах – фізичну, культурну, економічну, політичну; право на рівність та недопущення жодної дискримінації, що включає в себе право на працю та її відповідну оплату незалежно від релігійної віри, кольору шкіри, раси, походження, статі чи мови; право на справедливість, що передбачає, зокрема, право на захист відповідно закону; право на справедливий судовий процес; право на захист проти перевищення влади, тобто проти свавілля з боку офіційних органів; право на захист від тортур; право на захист честі та репутації від наклепу, необґрунтованих звинувачень тощо; право притулку; право на обов'язкову участь в управлінні справами суспільства; право на свободу совісті, думки та слова; право на свободу віросповідання; право на свободу зібрання, що передбачає можливість кожної людини брати участь у релігійному, громадському, культурному та політичному житті; право на захист власності; право на соціальне забезпечення; право на створення сім'ї; право на освіту; право на особисте життя; право на свободу пересування та місця проживання та ін.

На перший погляд, вказана декларація цілком висвітлює загальновизнані у світі основоположні права людини, які, зокрема, відображені у Загальній декларації ООН з прав людини. Однак, як справедливо підкреслює М. Жданов, вона не має обов'язкового характеру, оскільки була прийнята неурядовою організацією. Декларація виходить із основних положень та принципів універсальних міжнародно-правових норм і не ставить перед державами завдання надати певні гарантії та імплементувати її положення до національного законодавства. Проголошені права та свободи за своїм змістом та можливостями тлумачення «прив'язані» до шаріату, що надає цьому документу традиційного характеру та підкреслює його невідповідність юридичній практиці у сфері прав людини в ряді країн – членів руху «ісламської солідарності».

Ісламська декларація з прав людини не є єдиним нормативним актом у галузі захисту прав людини у мусульманському праві. 5 серпня 1990 р. було прийнято Каїрську Декларацію прав людини в ісламі.

Каїрська декларація складається із преамбули та 25 статей і за своєю формою не має обов'язкової сили для держав – членів організації, хоча вони, виходячи із принципу добросовісного виконання повинні дотримуватися усіх її положень. Ст. 22 декларації, що визначає право на вільне вираження своєї думки, насправді ж обмежує це право принципами шаріату: «Кожен має право на вільне вираження своєї думки таким чином, щоб це не суперечило принципам шаріату». Ст. 25 також вказує, що «ісламський шаріат є єдиним джерелом для тлумачення чи пояснення будь-яких статей даної Декларації».

Як видно, у даному документі фактично закріплено пріоритет шаріату над природними правами та свободами людини.

Такий вузькорелігійний характер Каїрської декларації, яка була прийнята з метою уніфікації позицій ісламських держав у сфері прав людини, відображає позицію найбільш радикальних ісламських держав. Ряд основних прав і свобод у ній не визначено, і, зокрема, відсутня заборона на наявну в ісламі дискримінацію за ознакою статі. Зокрема, ст. 6 декларації досить обмежено вказує на рівність чоловіка і жінки, торкаючись лише гідності, самостійного цивільного статусу і фінансової незалежності, а також права зберігати своє ім'я та рід.

У 1994 р. Лігою арабських держав, яка була створена в 1945 р., було прийнято Арабську хартію прав людини, яка у подальшому мала стати правовою основою міжарабського співробітництва у цій галузі. Ця хартія не повинна була суперечити Каїрській декларації. Дана Хартія, як і попередні документи, має декларативний характер і не накладає на держав-учасниць яких-небудь суттєвих зобов'язань.

Як вказується в літературі, чинні в країнах Близького Сходу внутрішньодержавні механізми недосконалі і не можуть гарантувати індивіду ефективного захисту його прав з таких причин: відсутність демократії в житті арабського суспільства і підкорення всіх державних органів та структур, у тому числі й судових, одній особі та одній політичній партії; відсутність правової бази, яка б відповідає загальновизнаним нормам та стандартам у сфері прав людини; збереження в країнах регіону старих національних звичаїв та традицій низький рівень правової культури населення. У ряді країн даного регіону відсутні найважливіші для захисту прав людини інститути, у тому числі інститут парламентаризму, інститут парламентського уповноваженого з прав людини та інститут конституційного контролю.

Незважаючи на події, які відбуваються в політичній системі арабських держав, у працях західних вчених постає питання про те, чи відповідають положення ісламу процесам демократизації, чи не є іслам гальмом для проведення політичних реформ в арабо-мусульманському ареалі? Чи можна

співвіднести поведінку, норми та релігійні переконання населення арабо-мусульманських країн з їх уявленнями про демократичне правління або втілення елементів демократії у суспільно-політичне життя цих країн?

Принцип демократичного устрою усе ж отримав неабияке поширення в арабському світі. Не випадково, до текстів конституцій багатьох арабських держав було включено пункт про прихильність демократії. Керівні діячі цих держав підкреслюють демократичний характер політичного устрою своїх країн, однак вказують на те, що їм притаманні особливі форми розвитку демократії, які відповідають ісламським постулатам, які в своїй основі є демократичними.

Як видно з аналізу згадуваних правових документів у галузі прав людини в мусульманському праві, лідери мусульманських держав, у процесі втілення елементів демократії намагаються дотримуватися універсальних принципів, вони керуються і цінностями, що притаманні ісламу, а також арабськими традиціями, які можуть стати зручною матрицею і полегшити цей процес та надати йому придатнішої для арабо-мусульманських країн форми.

Отже, в країнах ісламу відбуваються реформи, що спрямовані на розширення основ демократії в їх політичній системі, захисту прав людини, а також створення умов для рівноправної участі жінки в усіх сферах соціально-економічного та політичного життя. Прикладом таких змін можуть бути, перш за все, проведення вільних демократичних виборів до законодавчих органів влади, які за минулі декілька років відбулися у Тунісі, Алжирі, Марокко, Єгипті, Йорданії, Йемени, Кувейті та в Палестинській Національній Адміністрації (ПНА). Надання політичних прав жінкам в Бахреїні, Омані та Кувейті також стало підтвердженням тих кардинальних змін, спрямованих на розширення демократії в країнах ісламу.

Незважаючи на певні зрушення у сфері прав людини в ісламі, усе ж одним з аспектів, із традиційних пунктів критики ісламу, є становище жінки в ісламі, особливо в контексті її нерівноправного становища у сім'ї.

Так, іслам офіційно дозволяє побиття чоловіками своїх дружин. Так, Коран (4:34) приписує: «А тих жінок, у вірності яких ви не впевнені, умовляйте (спочатку), (потім) уникайте їх на ложі подружньому і (нарешті) побивайте їх». Дане положення явно суперечить принципу рівності та справедливості, на які в окремих аспектах посилається мусульманське право. Це вказує здебільшого на жінок як на слабку та менш захищену категорію населення.

Нерівноправним становищем чоловіка та жінки характеризується також дозвіл ісламу чоловіку-мусульманину одружуватися на жінці, яка не сповідує іслам, і заборона шлюбу мусульманки з іновірцем.

Також у більшості випадків іслам приписує чоловікові частку у спадщині вдвічі більшу за частку жінки. Так, у Корані вказано: «Аллах приписує відносно ваших дітей: «Синові належить частка, що дорівнює частці двох дочок» (Сура, «АН-Нісаа» (Жінки), аят 11).

Як видно, мусульманське право у своїй основі має численні моральні принципи, які суттєво впливають на зміст усього шаріату. Однак, вагомих вплив на життєву практику мусульман справляють звичаї та традиції, які часто суперечать основним правам та свободам людини, і можливо тому не скрізь у світі країни ісламу можуть пишатися належним станом дотримання прав людини. Як приклад, можна згадати Саудівську Аравію, де відверто порушуються права людини, зокрема, на справедливе правосуддя та рівність перед законом, які, були проголошені численними документами, прийнятими арабськими країнами. Такі питання, як арешт і затримання підозрюваних, у тому числі політичних та релігійних активістів, регулюються в Саудівській Аравії Законом про принципи арешту, тимчасового тюремного ув'язнення та превентивного затримання, положення якого не відповідають світовим гуманітарним стандартам, а ті позитивні приписи, які в ньому є, не завжди виконуються.

У Саудівській Аравії уважно спостерігають за діяльністю політичних та релігійних активістів, а також сунітських опозиціонерів (наприклад, за критику уряду їх ув'язнювали). Хоча політичним та релігійним активістам пропонується можливість відректися свого минулого і почати нове життя. У такому випадку їх справа закривалася, і вони виходили на свободу. Часто для того, щоб отримати подібні зречення, до ув'язнених застосовують усілякі методи впливу. Такі заходи прямо суперечать правам людини, зокрема, на свободу слова і віросповідання та політичним правам.

У літературі мусульманське право, особливо у сфері захисту прав людини, нерідко піддається критиці, і часто справедливій. Так, М. Жданов серед недоліків міжнародного мусульманського права вважає неможливість застосування принципу універсалізму щодо даної правової системи, оскільки іслам поділяє світ на мусульманський і немусульманський. Також міжнародне мусульманське право розраховане на застосування в межах зони поширення ісламу і ніяким чином не зачіпає сферу дії універсального міжнародного права (за межами мусульманського світу). До того ж, мова йде не про мусульманську концепцію міжнародного права, а про концепцію мусульманського міжнародного права – різниця у цих формулюваннях є очевидною.

Отже, з огляду на вище викладене, можна констатувати, що мусульманська правова доктрина, намагаючись створити своє вузькорелігійне ставлення до прав і свобод людини, при цьому намагалася надати йому універсального значення. Незважаючи на певні позитивні зрушення до демократичних цінностей у мусульманських країнах, усе ж принципи шаріату, які залишаються засадничою основою цих змін, багато в чому не відповідають визнаним міжнародною світовою спільнотою правам людини.

Література:

1. Всеобщая исламская декларация прав человека // Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка. – М.: Междунар. отнош., 1991. – С. 194.
2. Жданов Н.В. Исламская концепция миропорядка. – М.: Международные отношения, 1991. – С. 21.
3. Ибрагим Ахмед Хадж Юсеф Абдалла. Международные и национальные механизмы защиты прав человека на Ближнем Востоке. – Автореф. ... канд. юрид. наук. – М., 1999. – С. 18.
4. Львова О.Л. Мусульманська правова система // Порівняльне правознавство (правові системи світу): монографія / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 303-304.
5. Львова О.Л. Проблеми подолання гендерних упереджень у суспільстві (у контексті правових цінностей) // Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні: монографія / Кол. авторів; За заг. ред. Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко. – К.: Юрид. думка, 2010. – С. 16-17.
6. Массэ А. Ислам. Очерк истории. Перевод с франц. – М.: Наука, 1982. – С. 28-30.
7. Международная амнистия и права человека в мусульманском праве (на примере Саудовской Аравии) // Востоковедный сборник. – М., 1999. – С. 31-51. – <http://www.bekkin.ru>
8. Мелкумян Елена. Подходы арабо-мусульманского сообщества к процессам демократизации // Ислам в современном мире: внутрисударственный и международно-политический аспекты. Научный ежеквартальный альманах. – 5-6-й выпуск. – 2006. – <http://www.islamnn.ru>
9. Онан Э.С. Ислам и конституционное строительство в странах Востока // Мусульманское право (структура и основне институты) / Отв. ред. Л.Р. Сюкияйнен. – М.: Ин-т гос. и права АН СССР, 1984. – С. 116-117.
10. Сюкияйнен Л.Р. Шариат и мусульманско-правовая культура. – М.: Ин-т гос. и права РАН, 1997. – С. 10-12.
11. Теорія держави і права: навч. посіб. / За заг. ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 326.
12. Хашматулла Бехруз. Исламские традиции права. – Одеса: Юрид. літ, 2006. – С. 47-48.